

ALINA BĂRBUȚĂ NEGRU

”Ștefan cel Mare” University of Suceava

THE PHENOMENOLOGY OF MELANCHOLIA

Abstract: The melancholy is more than a concept. It is a tool, a literary theme, but also a state of mind. It is bordered by contemplation and both can become the object of study for different sciences and arts, but of all, just the literature ensures optimal recovery space artistic and aesthetic. The melancholy can be seen as a modus vivendi or as a fact of existence.

Keywords: Melancholy, contemplation, definition, modus vivendi, creativity.

Melancholia, ca dat existențial, a suscitat, din cele mai vechi timpuri interesul oamenilor cu diferite profiluri culturale și spiritual. Pentru fiecare etapă istorică a umanității, melancholia a reprezentat altceva, în funcție de contextul social, în care operatorii culturali fixează determinantele ideologice. Se obțin, astfel, mai multe definiții ale aceluiași termen, toate fiind reductibile înțelesului său etimologic, potrivit căruia, originea elină a cuvântului *melancolie* se traduce prin *bilă neagră* (mélas=negru; kholé=bilă). Este de remarcat un prim sens unitar al vocabulei, care înțelenește vădit caracterul peiorativ al realității desemnate: bila neagră este însemnul negativ al ființei umane, este componenta de nedorit a acesteia, care excede puritatea sufletească absolută. De aici, înțelesurile depreciative adresate termenului prin care se fixează un temperament melancolic, el însuși asociat unei stări letargice, de meditație în exces, la capătul cărora se întâlnesc deziluzia, deznădejdea și chiar frica de moare.

Înseamnă că melancholia, în accepția ei semantică, face trimitere spre tribulațiile aparte ale factorului uman, care converg spre amărăciuni spirituale și disconfort sufletească din ce în ce mai crescânde. Mai mult, ea merge până la stabilirea unui sens clinic, echivalent depresiei sau a ceea ce, de-a lungul timpului, a fost numit *boala sacră*. Înțelegă atât din punct de vedere patologic, dar și social și chiar sentimental, melancholia poate fi definită ca o senzație stranie, ce apare la confluența dintre tristețe și fericire, dintre agonie și extaz. De aceea, de multe ori, a fost percepută oximoronic, tocmai prin asocierea de termeni ce se contrazic, dar care, totuși, configurează sfera semantică a acesteia. În acest sens, V. Hugo înțelegea prin melancolie fericirea de a fi trist, așa cum Romano Guardini nota într-un articol că „Melancholia e neliniștea omului care presimte vecinătatea infinitului”¹.

Altfel spus, melancholia asociază stări de tristețe și de deprimare cu cele de visare și de contemplație, fiind văzută, pe rând, ca o boală psihică ce se manifestă printr-o continuă depresie, dar și ca o criză socială, cu valențe patologice, de identitate. Deci, melancholia este mai mult decât aparenta tristețe meditativă inexplicabilă; ea este contemplația ultralucidă și alunecarea spre vaticinare, toate fiind subordonate marasmului social ce o încadrează. Se ajunge, în această manieră, la definiții contradictorii, ce pornesc de la aceeași bază lexicală: melancholia este nu doar nesfârșită lamentație, ci și stare extatică instantanee, la care se adaugă meditația cu iz filosofic, dar și tranșarea realității. Este ceea ce Mihai Cimpoi descria ca fiind

¹ Romano Guardini, în „*Melancholia în vremuri postmoderne*”, în „*Vatra*”, nr. 10, 2002.

„o stare ambiguă, chiasmatică, adunând în sine luminile și umbrele, *hybris*-ul și pragul de jos ale unei stări și punându-le pe un fir al aneantizării graduale”².

Totodată, melancolia este voluptatea cu care se măsoară gradul de suferință, astfel încât devine etalonul durerii înăbușite, dar și al exteriorizărilor emfaticе, generate tocmai de un amestec ciudat de bine și rău, fericire și nefericire, agonie și extaz. Toate aceste stări au fost analizate, de-a lungul evoluției omenirii, în studii pragmatice și teoretice dictate de cuantumul informațional deținut la acel moment. Astfel, încă din cele mai vechi timpuri, melancolia a reprezentat subiectul prolific al operelor literare, cu un conținut grav și cu o încărcătură emoțională distinctă.

Teren fertil pentru însămânțarea mugurilor melancoliei, literatura a oferit, prin speciile ei, exemple diverse de valorificare a factorului melancolic, ajungând la producții al căror rol era de a transmite o emoție inedită, dar și de a-l determina pe cititor să empatizeze cu situațiile decrie, în care să-și regăsească parte din trăirile proprii, pe care, astfel, ajunge să le înțeleagă. În acest fel, melancolia capătă cu atât mai mare interes din partea autorilor, precum și din partea receptorilor. Primele texte literare guvernate de elementul melancoliei datează din secolul al XI-lea și aparțin poetului Omar Khayyam. Putem spune că acesta clasicizează melancolia, conferindu-i un statut aparte – de sursă de inspirație, dar și de obiect de analiză. Secolul în care a trăit și a scris Khayyam a stat în totalitate sub semnul tristeții metafizice, izvorătoare de senzații greu de tradus în cuvinte. Secolul următor nu face altceva decât să continue această atmosferă de trăiri morbide, deplasând accentual de la tristețe la nebunie. În acest context, melancolia a fost receptată mai mult ca o stare patologică, generatoare de material literar pentru scriitorii vremii.

Un secol mai târziu, melancolia este văzută din perspectiva temei erotice, fiind asociată cu sentimentul ce caracteriza gelozia amozilor. Secolul al XII-lea continua această accepție, completând sfera semantică a termenului cu structure oximoronice, de tipul *tristețe dulce*. În veacul următor, determinantele semiotice stabilesc melancoliei trăsături precum stare de disconfort psihic inexplicabilă, vector al fertilității, lucidității, clarviziunii, dar și al disperării. Și tot în această perioadă, Chateaubriand spunea despre melancolie că ar fi boala abominabilă a secolului, în timp ce Flaubert o asocia plictiselii, iar Baudelaire *spleen*-ului, adică stării de amărăciune sufletească, în virtutea căreia își fac apariția deznădejdea, mâhnirea, depresia și incurabila teamă de sfârșit.

Mai aproape de vremea noastră, Emil Cioran găsea o explicație melancoliei, în raport cu mediul înconjurător de desfășurare a acesteia, care juca un rol fundamental în manifestarea ei, condiționându-o³.

Așadar, factor polimorf, melancolia stabilește un raport de interdependență atât cu mediul înconjurător, din punct de vedere extrareferențial, cât și cu evenimentele receptate subiectiv de participanții la spectacolul social. Ea poate fi tratată de domenii, cum ar fi filosofia, medicina, antropologia, sociologia, însă, cel mai bine își găsește experimentarea în literatură, mai cu seamă în perimterul liricii.

Din punct de vedere literar, melancolia se transformă în sursă de inspirație pentru scriitori din toate timpurile și care au aparținut celor mai diferite curente culturale și literare. În plus, încă din cele mai îndepărtate vremuri, melancolia era văzută ca un apanaj al excepționalului, fiind corelată de Aristotel, de exemplu, cu maniera de neînțeles a omului de geniu: „Oamenii de excepție, în poezie, filosofie, politică, au predilecție melancolică”⁴.

Ca element de literaturitate, melancolia este mereu pusă în relație cu planeta Saturn, aceasta, la rândul său, fiind considerată astrul melancoliei. De aceea, scriitorii aplecați spre

² Cimpoi, Mihai, *Esența finite. Miteme și simboluri existențiale eminesciene*, Ed. Guvinas, Chișinău, 2003, p. 82.

³ Cioran, Emil, *Pe culmile disperării*, Ed. Humanitas, București, 1993.

⁴ Aristotel, *Problemele*, XXX, 1.

sursa de inspirație conferită de melancolie sunt supranumiți și saturnieni, iar registrul lor livresc stă sub semnul tânguiri, generând un veșnic ton de lamento, care, stilistic, ia forma elegiacului. Maniera de reprezentare concretă a melancoliei o constituie poezia, iar din aceasta, metafora devine calea de exteriorizare extrasenzorială. Acest fapt se explică prin aceea că metafora este spațiul optim de derulare a misterelor, în timp ce melancolia completează ideea, transformându-se într-un spațiu alveolar al *poesis*-ului. De asemenea, ea poate însemna și revelarea unui spațiu al semnificării și al transcendenței.

Melancolia este subordonată metaforei, care o aglutinează treptat, pentru a-i releva simțurile dătătoare de senzații eliberatoare. Astfel, metafora conține simbolic melancolia, iar acest raport pune în aceeași ecuație corpul și sufletul, ființa și cuvântul, insinuând o tainică legătură între suferință și sensul atribuit. Se ajunge irevocabil la concluzia că melancolia imanentizează durerea sufletească, iscând o voluptate a trăirilor, suspectate din afară de o adevărată boală psihică. Eufeminizând sintagma, alegem varianta propusă de Jackie Pigeaud, pentru care, melancolia nu este altceva decât „o expresie a afectelor”⁵.

Factorul catalizator al melancoliei și al metaforei îl reprezintă suferința, prin care sunt diseminate aporiile individuale atât de greu de surpins în cuvinte. Astfel, melancolia, ca patologie a monismului, revendică necesitatea dualismului, respectiv dorința exteriorizării suferinței, pentru o eliberare a sinelui, iar acest lucru nu se face decât printr-un impuls metafizic, concretizat la nivelul creației literare în cea mai complexă figură de stil – metafora. De aceea, se poate observa strânsa legătură a factorului melancolic cu zona literaturii, aici fiind recurent din cele mai vechi timpuri și exprimând tot atâtea feluri de înțelegere a lumii, pe cât de multe curente culturale au dominat gândirea omenirii.

Poezia este, deci, terenul fertil de desfășurare a valențelor melancolice, iar metafora este pârghia prin care componentele acesteia sunt accesibilizate și din exterior. Din această perspectivă, este de înțeles tonul elegiac incubat în versurile poeziilor, precum și sentimentele degajate în urma lecturii acestora; este vorba de nostalgia trecutului, deziluzionarea spontană și chiar capacitatea desprinderii de real sau, poate, refuzul acestuia, din cauza stării acaparante. În felul acesta, apar teme în concordanță cu trăirile sufletești declanșate, iar acestea sunt grupate în jurul marasmului, din care derivă teme literare, cum ar fi: ratarea, fuga de sine, inadaptarea într-o societate ostilă, marea trecere, iubirea neîmplinită.

Definiția mai sus amintită a melancoliei, formulată de V. Hugo, sintetizează cel mai bine dualitatea semantică a acesteia, configurându-i un caracter binar atât din punct de vedere psihologic, cât și social. Pornind de la ideea că *fericirea de a fi trist* se învecinează cu melancolia, trebuie subliniate și alte dihotomii ale termenului, fie pe plan semantic, fie semiotic. Astfel, noțiunea de dualitate sugerată de melancolie poate să conducă la ideea unei alternanțe a personalității înseși, care pendulează între identitate și alteritate. Precizarea vine din faptul că, atunci când ești melancolic, nu mai ești tu însuși. Încerci să levitezi deasupra lumii concrete, alunecând spre un teritoriu al contemplației.

Înseamnă că, vorbind despre melancolie, automat este pomenit și termenul de contemplație. Coroborate, cele două realități complementare ajută la eludarea concretului, prin penetrarea într-un univers compensatoriu, consonant atitudinii valorificate. Deci, melancolia nu încorporează doar nostalgia trecutului, ci se angajează și într-un proces de disociere a realității. Se creează, astfel, două planuri paralele, care se suprapun, interferează și-și proclamă autonomia pe rând. Este ceea ce în termenii lui Vasile Lovinescu poartă denumirea de *polarizare antagonică a Unului*: „Printr-un paradox suveran, dualitatea este dovada cea mai categorică a Unității”⁶, unde lexemul *dualitate* se referă la confruntare, dar și

⁵ Pigeaud, Jackie, *Écriture et médecine hippocratique en Texte en langage*, I, 1978, Univ. de Nantes, pp. 135-165.

⁶ Lovinescu, Vasile, *Mitul sfâiat*, Editura Institutul European, Iași, 1993, p. 47.

uniune, așa cum melancolia devine un tot în spectacolul meditativ-contemplativ al celui atins de această stare.

Ca element ambivalent, melancolia poate fi văzută în chip pozitiv sau negativ, cu efecte benefice sau de nedorit asupra psihicului uman. Acest lucru se traduce atât lexical, cât și literar, filosofic, dar și medical. Sumă a contrariilor, melancolia reprezintă conform DEX-ului⁷ o stare de tristețe sau de deprimare, amestecată cu visarea și cu dorința de izolare. De asemenea, tot în conformitate cu sursa citată, melancolia poate fi înțeleasă și ca o boală psihică ce se manifestă printr-ocontinuuă depresie, dar și prin stări de tristețe morbidă, apatie, delir și chiar halucinații.

Privită din perspectiva literaturii, ca izvor de inspirație pentru cei mai mulți scriitori, melancolia reprezintă o activitate creatoare ce silește spiritele să-și asume dezamăgirile și să le destăinuască, spre purificare. Din acest punct de vedere, asociată melancoliei, contemplația nu este o stare vegetativă, ci, prin intermediul acesteia, creezi spațiul de care ai nevoie, pentru ca realizările să iasă în evidență.

Derivată din melancolie și complementară acesteia, contemplația este, din punct de vedere metafizic, un tip de cunoaștere intuitivă, imediată și nondiscursivă, fiind o activitate dezinteresată. De altfel, Andrei Pleșu considera că „Melancolia npare, de la bun început, ca un epifenomen al îndeletnirii contemplative”⁸. Și tot el adăuga faptul că „Percepția unui obiect, conjugate cu intuiția distanței care te separă de el, te livrează inevitabil melancoliei”⁹.

Tragică și desfătătoare, deopotrivă, melancolia are o funcționalitate duală, după cum este înregistrată în funcție de ambivalența ei socio-culturală. Ea este, pe rând, un operator spiritual capabil să disocieze realul de imaginar, eul de *alter ego*, fenomenalitatea de cauzalitate. Perechile antonimice enunțate devin consecințele manifestării ei, la nivelul cugetului, dar și al implicării socio-afective, reprezentând un catalizator al trăirilor interioare și exterioare dintre cele mai diverse. De aceea, melancolia apare ca un dat ontologic destul de greu de surprins în cuvinte, mai ales că este ca un *summum* al contrariilor, adunând în propria-i definiție realități semantice antagonice.

Astfel, născută din sentimentul zădărniceii sau al inutilității propriei ființări și continuând cu tristețea morbidă, ca marcă pregnantă, se poate spune despre melancolie că este „întâlnirea pur optică dintre două singurătăți: a celui care contemplă și a spectacolului contemplat. Melancolia e spațiul afectiv născut între aceste două singurătăți”¹⁰. De aceea, nu putem vorbi de melancolie decât în imediata vecinătate a contemplației, una generând-o pe cealaltă și ambele subordonându-se dorului ontic, tradus prin nostalgia primordialului. Se reiterează, deci, în fiecare act meditativ-contemplativ, nostalgiile începuturilor sau, altfel spus, tentația absolutului. Regretăm înstrăinarea de condiția primordială, așa cum regretăm tot ceea ce ne îndepărtează de originile noastre, motiv pentru care devenim gânditori, reflexivi, adică, într-un cuvânt, melancolici, iar toate aceste observații sunt făcute într-un cadru al detașării totale, respectiv cel al contemplației. Orice detașare de lume presupune o închidere în sine însuși, adică, implicit un proces de anamnesis, prin care se recuperează particulele fundamentale ale ființării proprii, dar și celei colective.

A contempla natura, de exemplu, nu presupune o conduită statică și nici nu imanentizează vreun principiu pasiv de viabilitate. Dimpotrivă, gestul contemplativ înseamnă problematizare, frământări nenumărate și capacitate diacronică de a recepta realitatea atât de pe poziție de subiectivitate, cât și de pe una de obiectivitate. Contemplativitate nu semnifică, așadar, absența activității și nici anularea exercițiilor creatoare, ci ea trebuie interpretată ca un

⁷ Dicționar Explicativ al Limbii Române, Academia Română, Institutul de Lingvistică Iorgu Iordan, Editura Univers Enciclopedic, 1998.

⁸ Pleșu, Andrei, *Pitoresc și melancolie*, Editura Humanitas, 2009, București, p. 73.

⁹ Ibidem, p. 73.

¹⁰ ibidem, op. cit., p. 74.

veritabil tip de cunoaștere triplu stratificată: intuitivă, imediată și nondiscursivă. Văzută ca o activitate dezinteresată, contemplația nu este o stare vegetativă, ci este premisa unei stări creatoare, ce-l silește pe individ să-și asume dezamăgirile și să le purifice.

Se poate spune, așadar, despre contemplativitate că are o funcție totalizantă, integratoare, de relevare a unor atitudini ce țin *coincidentia oppositorum*, lucru ce confirmă spusele lovinesciene, conform cărora „Când contemplația e bine fixate pe Unitate, pulsația Vieții și a Morții nu dispare complet pe-ntinsele Ape, decât într-o stare de totală extincție”¹¹. Egalizând viața cu moartea, prin puterea factorului catalizator al contemplației, gânditorul dorește să scoată în evidență caracterul de intransitivitate al acesteia, văzută ca un nucleu germinativ al tribulațiilor cotidiene, dar, totodată, și ca un principiu de relaxare, impus de detașarea pe care o proclamă. Starea de *totală extincțiune* reprezintă, în acest caz, atât premisa, cât și consecința modului de desfășurare a contemplativității, referindu-se, *de facto*, *de jure*, la alteritatea Sinelui, văzută ca modalitate principală de transgresare a contingentului și, chiar, de pătrundere în transcendent. De aici, pulsația Vieții, dar și a Morții și, tot de aici, contopirea celor două dimensiuni antitetice într-o unică entitate atotegalizatoare – Unitatea.

Bibliografie:

1. Cimpoi, Mihai, *Esența finite. Miteme și simboluri existențiale eminesciene*, Ed. Guvinas, Chișinău, 2003.
2. Cioran, Emil, *Pe culmile disperării*, Ed. Humanitas, București, 1993.
3. Lovinescu, Vasile, *Mitul sfâiat*, Editura Institutul European, Iași, 1993.
4. Pigeaud, Jackie, *Écriture et médecine hippocratique en Texte en langage*, I, 1978, Univ. de Nantes.
5. Pleșu, Andrei, *Pitoresc și melancolie*, Editura Humanitas, 2009, București.
6. Romano Guardini, în „*Melancolia în vremuri postmoderne*”, în „*Vatra*”, nr. 10, 2002.

Lucrarea a beneficiat de suport financiar prin proiectul cu titlul **“SOCERT. Societatea cunoașterii, dinamism prin cercetare”**, număr de identificare contract POSDRU/159/1.5/S/132406. Proiectul este cofinanțat din Fondul Social European prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013. **Investește în Oameni.**

¹¹ Idem, p. 104.